

ФІНАНСОВІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В 1917-1921 РОКАХ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядається фінансова політика українських національних урядів і радянської влади в Україні впродовж 1917-1921 років.

Ключові слова: бюджет, Народний банк, фінансова політика, товарно-грошові відносини, емісія, податки.

Фінансову політику українських національних урядів висвітлювали, але побіжно більшість істориків, які вивчали проблему Української революції 1917-1921 років. Це ж питання в контексті політики «воєнного комунізму» розглядали і радянські історики, а висновки робили згідно з обов'язковою на той час ленінською концепцією соціалістичного будівництва. Заходам радянської влади в царині фінансів відвів окремих розділ своєї монографії й Ю. І. Терещенко, але звів їх до аналізу нормативних актів більшовицького режиму та дійшов висновку, що вони «забезпечили необхідні умови для створення фундаменту соціалістичної економіки» [1, с. 166].

А між тим, фінансова політика радянської влади в Україні була спрямована на негайну побудову безкласового суспільства та безринкової економіки. Продовжувалася вона і після закінчення Громадянської війни й привела до повного розвалу економіки, зубожіння населення та голоду 1921-1923 років. Лише масові повстання і параліч господарського життя країни змусили більшовиків тимчасово відмовитися від згубної для народу політики «воєнного комунізму».

У цьому дослідженні намагаємося зробити порівняльний аналіз фінансових систем України впродовж 1917-1921 років та неупереджено їх проаналізувати.

Після проголошення Української Народної Республіки її уряд почав формувати власний бюджет на 1918 рік, але зіткнувся з проблемою його наповнення. Тому всі податки, які сплачувалися на території УНР, оголошувалися власністю щойно народженої держави і мали надходити до її Головної скарбниці. Контора Державного банку Росії в Києві була перетворена в Український Державний банк. Водночас відділення всіх інших державних російських банків ліквідовувалися, запроваджувалося примусове вилучення готівки з кас промислових, торговельних та інших комерційних закладів. Їх кошти, крім виплати заробітної плати, мали надходити до ощадних кас. З метою зміцнення економічного суверенітету Генеральний Секретаріат вирішив запровадити власну національну валюту. 23 грудня 1917 року Центральна Рада прийняла Тимчасовий закон про випуск Українським Державним банком кредитних білетів на суму 500 млн. крб., а з 1-ого березня 1918 року ввела нову монетарну систему. За грошову одиницю було визнано забезпечену золотом гривню, яка ділилася на 100 шагів. Дві гривні були еквівалентними одному російському карбованцеві емісії 1917 року [2, с. 49].

Створити національну фінансову систему урядові УНР не вдалося, позаяк Україна стала об'єктом неприкритої агресії з боку більшовицької Росії. Від агітації за «вільний союз українців і великоросів» більшовики перейшли до

відновлення «єдиної й неділимої» Російської імперії, але під своєю владою. Після окупації червоними військами Україна з січня 1918 року була втягнута в орбіту соціалістичних експериментів, спрямованих на побудову безкласового суспільства та безринкової економіки, які пізніше дістали назву політики «воєнного комунізму».

Утворений у Харкові у грудні 1917 року більшовицький уряд намагався організувати власну фінансову систему. В середині грудня 1917 року він перетворив одну з найбільших в Україні Харківську контору Державного банку Росії та інші фінансові установи Харківської губернії на загальноукраїнські [2, с. 49]. Постановою від 20 грудня 1917 року встановлювався єдиний з Радянською Росією грошовий обіг. Випущені Українською Центральною Радою карбованці оголошувалися недійсними, але, враховуючи, що обігових коштів було недостатньо навіть для виплати заробітної плати, частина з них (25,5 млн. крб.) у січні 1918 року була обмінана на російські радянські грошові знаки. Максимальна сума для однієї особи встановлювалася 400 крб. [3, с. 23].

У січні 1918 року органи радянської влади розпочали ревізію сейфів у приватних комерційних банках. Знайдена там готівка вносилася на поточні рахунки клієнтів у Державному банку, а золото й коштовності конфісковувалися. Сейфи, що належали особам, які ухилялися від ревізії, розпечатувалися і їх цінності передавалися у власність більшовицького режиму. Одночасно Південна обласна рада народного господарства (ПОРНГ) постановою від 19 лютого 1918 року зобов'язала місцеві ради встановити контроль над фінансовою діяльністю комерційних банків, ощадних кас та кредитних установ, які мали щотижня подавати відомості про стан поточних рахунків юридичних і фізичних осіб. Видача готівки в одні руки обмежувалася 100 крб. на тиждень. Вклади клієнтів і відсотки на них поки що визнавалися недоторканими [4, с. 39].

А між тим, хаотична націоналізація великої промисловості, утримання Червоної гвардії й нової касти управлінців (радянських службовців) вимагали величезних фінансових затрат. Вугільна промисловість Донбасу потребувала щомісяця 220 млн. крб., а металургійна – 150 млн. крб. [5]. Нестача обігових коштів частково компенсувалася фінансуванням з Петрограда, адже більшовицький режим оголосив себе «диктатурою пролетаріату», а голодні робітники хотіли їсти. Тому протягом листопада 1917 – початку квітня 1918 року до Харківської контори Держбанку – єдиної контори в Україні, куди кошти надходили централізованим порядком з Росії, – Наркомфіном РСФРР було направлено 1012,4 млн. крб. [6]. Але вони не розв'язували проблеми фінансування народного господарства України.

З метою подолання фінансової кризи окремі органи радянської влади вдавалися до випуску різного роду сурогатів грошей. Так, Слав'янська рада робітничих депутатів у березні 1918 року випустила бони на один мільйон карбованців. Робітники шахт і промислових підприємств Юзівки у квітні цього ж року одержували зарплату лише на третину грошима, решту – бонами [7]. Узаконюючи ці види сурогатів грошей, радянська влада, проте, не ліквідувала гострої нестачі обігових коштів. Тому доводилося вдаватися й до інших методів наповнення місцевих бюджетів. 1-ого березня виконком Харківської ради вирішив в обов'язковому порядку провести серед буржуазії міста одномільйонну короткотермінову позику. 6-мільйонна позика була проведена і Юзівською радою

робітничих депутатів. Згідно з рішенням заводу управління та робітничих організацій Новоросійського металургійного заводу вона забезпечувалася наявним металом вартістю понад 12 млн. крб., який зберігався на складах підприємства.

У зв'язку з наступом австро-німецьких та українських військ більшовики не встигли провести націоналізацію комерційних банків. Навпаки, у кінці березня 1918 року приватним банкам Харкова була повернута частина вилученої раніше готівки, але забрані у сейфах цінності були втрачені їх власниками назавжди [8].

Тікаючи з України, більшовики намагалися вивезти із собою до Росії все, що можливо, а найперше хліб, запаси сировини, устаткування фабрик і заводів, народногосподарські цінності й кошти, прирікаючи тим самим робітників та мешканців українських міст на безробіття і голод. Для цього на окремих дільницях залізниць у північному напрямкові вводилося обмеження руху пасажирських потягів. Якщо до 1-ого березня з України щоденно вивозилося по 140 вагонів народногосподарських вантажів, то з 10 березня – по 300, а з 1-ого квітня 1918 року – по 400 вагонів [9, с. 242]. 17 березня прибули з Лохвиці загони червоних наклали на жителів Гадяча контрибуцію в розмірі 30 тисяч карбованців і почали їх грабувати, забираючи в першу чергу продукти, коштовності, гроші. В останній день перед утечею вони пограбували й повітове казначейство, забравши 16 тисяч карбованців готівки та більше ніж на 2,1 млн. крб. цінних паперів [10]. У Зінькові червоногвардійці забрали з казначейства 211 тисяч карбованців і вирушили до Охтирки, але в містечку Грунь, переобтяжені награваним, зупинилися на ночівлю. Там місцеві жителі пов'язали їх уночі й відправили до тюрми. Українській державі було повернуто 452 тис. крб. [11]. Це був один з небагатьох випадків, коли українцям удалося запобігти вивезенню до Росії награваного майна і коштів.

У перших числах квітня 1918 року німецькі війська вже вступили на терени Харківщини. Щоб угамувати панічні настрої серед населення, Раднарком самопроголошеної Донецько-Криворізької республіки запевнив, що гроші, які знаходяться в ошадних касах, «у жодному випадкові, ні за яких умов вивезені не будуть», але то була неправда, позаяк всі кошти і цінності фінансових установ, крім Московського Народного банку, вже були вивезені до Росії. Як дізнаємося з телеграми В.Затонського до Й.Сталіна, всього було вивезено близько 50 млн. крб. [12]. З Катеринослава, крім народногосподарського майна, більшовики забрали із собою гроші та цінності на суму 37 302 754 крб. [13].

Таким чином, під час першого приходу російських більшовиків в Україну народному господарству республіки було завдано непоправних утрат. Була зруйнована й національна фінансова система, яка тільки-но почала налагоджуватися Центральною Радою. Новації радянської влади в царині фінансової політики зводилися в основному до відвертого грабежу населення шляхом накладання контрибуцій і примусового вилучення цінностей та заощаджень.

Урядові гетьмана П.Скоропадського вдалося дещо поліпшити фінансовий стан та грошовий обіг в Україні. Хоча рішення про введення нової грошової одиниці (гривні) було прийняте Центральною радою ще 1-ого березня 1918 року, але в обіг вона почала входити лише з кінця квітня.

Під час утечі з Києва більшовики вивезли із собою українські банкноти вартістю 100 крб. та їх піктографічні відбитки. Це дало їм змогу наводнити

Україну фальшивими банкнотами, поглиблюючи тим самим інфляційні процеси. Крім того, протягом травня-червня 1918 року тривала неоголошена фінансова війна Німеччини з урядом Української держави, який відмовлявся приймати за завищеним курсом німецькі марки та австрійські крони. У липні цей конфлікт було врегульовано. Фальшиві українські карбованці також поступово вилучалися з обігу [14, с. 219].

Фінансову політику уряду П.Скоропадського визначала Фінансова рада, членів якої призначав гетьман, але в обов'язковому порядку до неї входили отаман (голова) Ради Міністрів, міністр фінансів і Державний контролер. Фінансова рада проводила політику, спрямовану на подолання інфляції та спекуляції продуктами харчування. У червні 1918 року Міністерство продовольчих справ затвердило тверді державні ціни на зернові культури й крупи з них, а 22 липня уряд гетьмана прийняв постанову « Про припинення спекулятивного зростання цін на велику рогату худобу, овець, свиней, вироби з них та сало», яка визначала порядок купівлі й тверді ціни на худобу і м'ясні продукти [15, с. 194].

У спадок від більшовицького режиму гетьманському урядові дісталася значна заборгованість із заробітної плати всім категоріям населення, але особливо гостро її відчували робітники. У травні 1918 року почалися страйки, які охопили металургійні підприємства Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси і Миколаєва. Щоб збити гостроту фінансової кризи та розв'язати проблему обігових коштів, гетьманський уряд тимчасово дозволив перебувати в обігу царських банкнот, «керенок» Тимчасового уряду, карбованців УНР, німецьких марок й австрійських крон. Це був тимчасовий захід до запровадження єдиної української грошової одиниці – гривні, яка друкувалася в Німеччині та поступово замінювала всі інші грошові знаки. Всього протягом 1918 року Центральною Радою й Українською державою гетьмана П. Скоропадського було випущено карбованців і гривень на суму близько 3,1 млрд. [15, с. 262].

Після другої більшовицької окупації в Україні встановилася політична система радянської Росії у формі УСРР і почала запроваджуватися політика «воєнного комунізму», яка штучно позбавляла економіку республіки природних стимулів розвитку. Уряд Х. Раковського відразу ж поширив на територію України чинність декретів та розпоряджень уряду РСФРР, поставивши в такий спосіб народне господарство республіки у повну залежність від північного сусіда.

22 січня 1919 року Раднарком УСРР оголосив про націоналізацію акціонерних комерційних банків і банківських контор, які об'єднувалися з Державним банком, утворивши тим самим єдиний Народний банк. З цією метою при Наркомфіні УСРР було створене спеціальне управління у справах приватних банків, а при фінансовому відділі Харківської ради – комісаріат, який займався їх націоналізацією [16, с. 25]. Націоналізація фінансових установ проходила у складних умовах. У більшовиків не було відданих радянській владі спеціалістів банківської справи, тривалим був процес стягнення заборгованості по кредитах з приватних підприємств і фізичних осіб. Тому цей процес затягнувся аж до переходу до непу.

7 березня уряд УСРР прийняв постанову про об'єднання господарських органів і банківської системи України з радянською Росією з тим, щоб Народний банк РСФРР поширив свою діяльність на територію республіки. Не маючи власної

грошової системи, Раднарком УСРР для вирішення нагальних потреб покладався на фінансові надходження з більшовицької Росії, позаяк реальні механізми управління народним господарством республіки перебували у Москві, а в Україні знаходилися лише їх обласні філії. Протягом 1919 року, не рахуючи відправки коштів через військово-польові каси і безпосереднього забезпечення центральними відомствами РСФРР своїх місцевих структур, до України надійшло 13 115 млн. крб., а в 1920 році – 13 789 млн. крб., що становило відповідно 8 і 14 відсотків загального випуску грошової маси в РСФРР. Проте заявки Раднаркому УСРР на кошти задовольнялися лише в межах 26-28 відсотків від їх потреб [17, с. 43].

У зв'язку з тим, що фінансових надходжень з Москви було явно недостатньо, нарком фінансів УСРР 1-ого лютого 1919 року видав наказ, згідно з яким дозволялося тимчасово користуватися грошовими знаками, які були випущені царським, Тимчасовим, білогвардійськими й українськими національними урядами, а також різноманітними сурогатами грошей, у тому числі облигаціями «Позики Свободи», купонами державних внутрішніх позик, облигаціями міських і земських кредитних установ та ін. [18]. Їх цінова вартість часто визначалася зовнішнім виглядом банкнот. Але гроші знецінювалися швидше, ніж зростала їх маса в обігу.

Щоб угамувати «фінансовий голод», уряд УСРР поширив на територію республіки чинність нормативних актів РСФРР про обов'язкові безготівкові розрахунки між радянськими установами й націоналізованими підприємствами та заборону вдаватися до приватних посередників і постачальників. Взаємні розрахунки між радянськими установами та націоналізованими підприємствами мали відбуватися шляхом перерахування відповідних сум з одного рахунку на інший. У такий спосіб більшовики намагалися замінити госпрозрахункові методи управління народним господарством адміністративно-правовими актами. Для втілення принципу «єдності каси» в господарські відносини при Наркомфіні УСРР була створена спеціальна комісія, яка 3 березня визнала, що «єдність каси мусить стати основним принципом фінансової політики Республіки» [21, с. 49].

Утілити цей принцип у практику соціалістичного будівництва уряд УСРР не зміг. По-перше, надто коротким було існування радянської влади в Україні в 1919 році, а по-друге, більшість промислових підприємств усе ще перебувала у приватних руках і товарно-грошові відносини продовжували існувати. До того ж, безготівкові розрахунки могли охопити лише частину обігових платежів. Вони не зупинили зростання потреб радянської влади у готівці, яка була потрібна для виплати заробітної плати, грошового утримання червоноармійців, розрахунків на вільному ринку між об'єктами приватної власності тощо. Тому Раднарком УСРР змушений був шукати власні джерела фінансування, в тому числі вдаватися й до власної емісії.

Як і в попередній період існування радянської влади в Україні, більшовики намагалися розв'язати фінансові проблеми з допомогою надзвичайних податків та контрибуцій, що ніякими нормативними актами не регулювалися. Із 1666 делегатів III Всеукраїнського з'їзду рад (6-10 березня 1919 року), які відповіли на питання анкети, 651 свідчили, що контрибуції в них не накладалися взагалі, а 350 – контрибуції були основним джерелом доходів місцевих органів радянської влади. При цьому їх розміри коливалися від двох тисяч до 200 мільйонів крб. [19,

с. 106]. Цей метод мобілізації коштів остаточно дезорганізував фінансову справу в Україні. Контрибуції стягувалися не лише із фізичних осіб (заможних верств населення), але й з приватних підприємств, чим підривали їх фінансовий стан і виробничу діяльність. До того ж, вони накладалися хаотично, стягувалися примусово, тому об'єкти оподаткування, як могли, ухилялися від їх виконання. Зрештою, їх негативні наслідки зрозуміли і більшовики, але належних висновків не зробили. Декретом Раднаркому УСРР від 14 лютого 1919 року місцевим радам було надане право, виходячи з їх фінансових потреб, замість контрибуцій накладати одноразові надзвичайні податки, що, власне, було тим самим. При визначенні суми податку ради мали враховувати не лише стан поточних рахунків клієнтів у банках, але і їх капітали. При цьому податки мали сплачуватися лише готівкою та надходити до республіканської скарбниці, а звітди – вже місцевим радам для покриття їх витрат згідно із затвердженими кошторисами. У зв'язку з цим, спільною постановою наркоматів внутрішніх справ і фінансів УСРР від 1-ого березня 1919 року накладання контрибуцій органами радянської влади заборонялося [20].

Таким чином, не змінюючи конфіскаційного характеру надзвичайних податків, був зроблений перший крок до централізації фінансової справи через обмеження повноважень місцевих рад.

Контрибуції й надзвичайні революційні податки лише частково сприяли мобілізації фінансових ресурсів для покриття поточних витрат місцевих рад. Тому з метою наповнення їх бюджетів Раднарком УСРР постановою від 17 березня дозволив губвиконкомам уводити поземельний, подохідний і промисловий податки, додаткові збори до основного промислового податку та надбавки в розмірі не більше ніж 40 відсотків до державного прогресивно-подохідного податку. Причому розміри оподаткування промислових підприємств не мали перевищувати одного відсотка валового обороту [20, с. 84]. Вжиті заходи також не розв'язували проблеми наповнення загальнореспубліканського і місцевих бюджетів, оскільки у зв'язку з поглибленням процесів націоналізації (одержавлення) основних засобів виробництва об'єкти оподаткування частково зникли, частково поховалися.

Гостра фінансова криза змусила уряд УСРР знову вдаватися до власної емісії та випуску різноманітних сурогатів грошей. Улітку 1919 року Київська окружна контора Народного банку випустила 45 млн. карбованців купонами вартістю 10 крб. У зв'язку з прогресуючою інфляцією, в Одесі також почали друкувати власні гроші, в тому числі українські, радянські й денікінські. Їх випуск продовжувався до середини 1920 року. Лише за період з 15 лютого по 14 квітня 1919 року було випущено українських казначейських знаків номінальною вартістю 50 крб. і міських кредитних білетів на суму більше від одного мільярда карбованців [21, с. 35]. Негативні наслідки неконтрольованої емісії привели до ще більшого розбалансування грошового обігу в УСРР, який продовжував залежати від фінансових надходжень з РСФРР. Темпи емісії, яка стрімко збільшувалася, неминуче вела до падіння купівельної спроможності карбованця. Зростання в обігу номінальної грошової маси супроводжувалося скороченням їх реальної вартості. Темпи знецінення грошей випереджали темпи їх емісії.

Підписана 1-ого червня 1919 року угода про військово-політичний союз радянських республік позбавляла уряд УСРР свого війська, власних економічних і

фінансових ресурсів. Уся його діяльність зводилася до поширення на територію формально самостійної радянської республіки «воєнно-комуністичних» заходів РСФРР.

По мірі натуралізації та господарських відносин в УСРР посилювався процес об'єднання фінансової й банківської систем та їх уніфікація з РСФРР. Народне господарство республіки після остаточного утвердження більшовицької диктатури поступово переходило на кошторисно-бюджетне фінансування з Москви і зводилося до видачі грошей з казначейства. У зв'язку з цим, роль Народного банку, як основної кредитної установи, відпала і постановою Раднаркому РСФРР від 19 січня 1920 року він був ліквідований, хоча його окремі контори в Україні продовжували діяти ще тривалий час.

Випущені урядами УНР, Української держави і Денікіна грошові знаки анулювалися та вилучалися з обігу, але з частковою компенсацією, розміри якої не регламентувалися в загальноукраїнському масштабі й залежали від ініціативи та фінансових можливостей місцевих рад. Згідно з декретом Раднаркому УСРР від 8 травня 1920 року у вільному користуванні поряд з російськими (радянськими і дореволюційними) залишалися й українські радянські грошові знаки номіналом 10 і 50 крб. [22].

У 1920 році продовжувалася ліквідація комерційних банків, але з відходом білогвардійців їх сейфи, де зберігалися золотовалютні запаси й готівка, здебільшого виявилися пустими. Так, у Харківському відділенні Азовсько-Донського банку виявилось лише 5 тисяч карбованців, в обох Товариствах взаємного кредиту – 10000 і 1400 крб., а в Казначействі та Міжнародному банку – нічого [23]. З 20 комерційних банків Одеси білогвардійці вивезли 194 млн. крб. Зникли і депозитні вклади клієнтів банків [24].

Перші звіти про націоналізацію банківських установ почали надходити до Харкова у серпні 1920 року, але навіть через півроку їх ліквідація була завершена лише в Кременчуцькій, Миколаївській і Полтавській губерніях. З поточних рахунків клієнтів у дохід радянської держави були списані значні суми та конфісковані гроші й цінності, які ще знаходилися в сейфах. В Одесі було націоналізовано 40 кредитних установ з балансом більше ніж 1,2 млрд. крб., але вилучено лише 166 млн. крб. У Миколаєві органи радянської влади конфіскували 28 млн. крб., які були внесені жителями на депозитні вклади при Денікіні [25].

Поглиблення процесу націоналізації промисловості, фінансових установ і торгівлі та спроба ліквідувати ринкові відносини звузили контингент оподаткування й зменшили загальну суму надходжень до республіканського бюджету, звівши їх до стягнення недоплат за попередні роки. В Одесі в 1920 році при формуванні міського бюджету було заплановано зібрати державних податків на суму 251,3 млн. крб., але зібрали лише 90,2 млн. (28,2 відсотка), а місцевих податків і зборів – відповідно 942,9 млн. крб. і 90,2 млн. крб. (9,5 відсотка) [25, с. 112]. У Херсоні й повіті до сплати 5-відсоткового подохідного податку було визначено 2777 дрібних приватних торгово-промислових підприємств, але 2364 з них узагалі не подали фінансової звітності або подали неповні дані про свої прибутки та були оштрафовані, але міський бюджет від того повнішим не став [26]. Протягом першої половини 1921 року до бюджету УСРР мало надійти 695,8 млн. крб. недоплат державних податків за попередні роки, фактично ж надійшло лише 182,8 млн. крб., а місцевих податків – відповідно 1158,5 млн. і

350 млн. крб. [27]. Отже, більшість населення України, як могла, ухилялася від сплати податків.

У зв'язку з натуралізацією господарських відносин, зменшенням в результаті націоналізації засобів виробництва і торгівлі об'єктів оподаткування та галопуючою інфляцією питома вага державних податків у загальноукраїнському бюджеті весь час скорочувалася й у 1920 році становила не більше ніж 0,2 відсотка [28, с. 10].

Провівши націоналізацію землі, більшовицький режим, проте, не встановив у загальноукраїнському масштабі сільськогосподарського податку, але місцеві ради часто вводили його самочинно і, незважаючи на запроваджену в 1919 році продовольчу розкладку, намагалися стягувати податок силою. При цьому розміри сільськогосподарського податку визначали довільно, виходячи із власних фінансових потреб. Так, господарства Артільської волості Павлоградського повіту, що володіли більше ніж 50 десятинами землі, мали сплатити по 13 крб. з десятини, а Василівської волості Одеського повіту – лише 5 крб. [29, с. 62].

Полтавський губвиконком у 1919 році встановив податок на землю у розмірі 37 крб. з десятини, що приблизно відповідало вартості двох пудів хліба за твердими державними цінами, а згідно з рішенням губревкому від 31 січня 1920 року кожна десятина землі вже обкладалася одноразовим податком у 300 крб. [30]. Постановою Одеського губерньського фінансового відділу сільська біднота, яка одержала землю в результаті ліквідації поміщицького землеволодіння, в цьому ж році мала сплатити одноразовий збір у сумі 26 крб. 3 копійки з десятини [31]. При цьому в усіх випадках до уваги не приймалася кількість землі і членів сім'ї в господарствах та їх майновий стан, чим порушувався проголошений більшовиками класовий принцип оподаткування.

Уведення державних монополій і продовольчої розкладки, яка замінила податок у грошовій формі на натуральний, зробила економічно недоцільним існування сільськогосподарських податків, які до того ж давали мізерні збори, й вони відпали самі по собі.

Формування місцевих бюджетів в окремих губерніях України залежало від воєнно-політичної ситуації на зовнішніх і внутрішніх фронтах боротьби за державність України та інтенсивності запровадження «воєнно-комуністичних» заходів на контрольованих більшовиками територіях. У бюджеті Київської губернії на 1920 рік прибутки від державного майна і націоналізованих підприємств становили 97,6 відсотка, а податки і збори 0,43 відсотка (76 млн. крб.), при цьому 45,5 млн. крб. становили недоїмки за попередні роки, бо на середину 1920 року стягнення майже всіх прямих і непрямих податків припинилося [31, с. 63]. Згідно з кошторисом Полтавського губвиконкому витратна частина бюджету на 1920 рік передбачалася в сумі 8767 млн. крб., а податків і недоплат планувалося зібрати лише 95,4 млн. крб. [31, с. 64].

У другій половині 1920 року витратна частина місцевих бюджетів покривалася майже виключно за рахунок надходжень із центру. Тому постановою Всеукраїнського ЦВК від 18 червня 1920 року поділ бюджетів на загальноукраїнський і місцеві було скасовано [32, с. 4]. Всі вони перейшли на бюджетно-кошторисну форму фінансування й залежали головним чином від фінансових надходжень із Москви, які формувалися за рахунок неконтрольованої емісії.

У зв'язку з інфляцією, заробітна плата працюючим на державних підприємствах та в установах постійно підвищувалася, але ніяке зростання винагороди за працю не могло вгнатися за невпинним зростанням цін. У 1919 році зростання дорожнечі в Донбасі обігнало зростання заробітної плати в чотири рази. У січні 1920 року заробітна плата шахтаря покривала лише 23 відсотки його прожиткового мінімуму. Тому реальний зміст заробітної плати все більше визначався її натуральною частиною, тобто тією кількістю продуктів харчування, яку радянська влада могла дати працюючим. Але встановлений Наркомпродом УСРР продовольчий пайок у 1920 році становив лише 61 відсоток необхідного для робітника харчового раціону, але й він видавався нерегулярно і не в повному обсязі [33].

Дефіцит сімейних бюджетів зростав невпинно і покривався за рахунок продажу особистого майна, крадіжок або офіційних видач у рахунок зарплати предметів власного виробництва (натуральних пайків) з державних підприємств, які потім продавалися на чорному ринку. Незважаючи на заборону влітку 1920 року вільної торгівлі, нелегальний ринок продовжував існувати. Наприклад, робітники й службовці цукрових заводів Чигиринського повіту одержували в рахунок зарплати по три пуди цукру по державній ціні 700 крб. за пуд, а продавали його на ринку по 20000 крб. за пуд.

Уведена в 1920 році загальна трудова повинність та мілітаризація праці бажаних результатів не дали. Робітники і так званий нетрудовий елемент усіляко ухилялися від обтяжливого для себе обов'язку. Методами примусу без належного матеріального заохочення забезпечити народне господарство України робочою силою було неможливо.

Натуралізація господарських відносин, заборона вільної торгівлі, введення загальної трудової повинності, безготівкових розрахунків і продовольчої розкладки привели до згортання товарно-грошових відносин та ринкової економіки. Але «воєнно-комуністичні» експерименти не ліквідували, а лише загнали ринок у підпілля, привели до повної дезорганізації фінансової системи, господарської розрухи й зубожіння основної маси населення України. Переконавшись у безперспективності будівництва без ринкової централізовано-розподільної економіки, керівництво РКП/б/у березні 1921 року тимчасово від неї відмовилося, проголосивши перехід до нової економічної політики.

Список використаної літератури

1. Бюллетень Высшего совета народного хозяйства. – Петроград: Издание ВСНХ. – 1918. – № 1. – 86 с.
2. Вайсберг Р. Е. (Миссин) / Р. Е. Вайсберг (Миссин). – М.: Изд-во Госплана СССР, 1925. – 243 с.
3. Гладков Н. А. Очерки советской экономики. 1917-1920 гг. / Н. А. Гладков. – М.: Госполитиздат, 1958. – 456 с.
4. Горнорабочий. Орган Южбюро ЦК профсоюза горнорабочих / Харьков. – 1920. – № 1. – 114 с.
5. Державний архів Донецької області (далі ДАДО). – Ф. Р-2109. – Оп. 1. – Спр. 147. – Арк. 24, 26.
6. ДАДО. – Ф. Р-1163. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 9.
7. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО). – Ф. Р-916. – Оп. 2. – Спр. 212. – Арк. 141.

8. ДАМО. – Ф. Р-916. – Оп. 2. – Спр. 212. – Арк. 576.
9. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. Р-104. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 9.
10. ДАОО. – Спр. 56. – Арк. 11.
11. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. Р-1865. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 24.
12. ДАПО. – Ф. Р-3872. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 155.
13. Державний архів Харківської області. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 367. – Арк. 8.
14. Единое хозяйство. Орган Одесского губэкономсовещания / Одесса. – 1921. – № 2-3. – 219 с.
15. Журнал Киевского губернского экономического совещания. – К., 1921. – № 1. – 194 с.
16. Земля и воля (Харків). – 1918. – 28 березня.
17. Наше денежное обращение. Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914-1925 гг. – М.: Изд-во НКФ СССР, 1926. – 296 с.
18. Отчет о деятельности Уполнаркомфина за 1921 г. // Сборник отчетов ВЦИК, СНК, Наркоматов, Уполнаркоматов и Центральных учреждений УССР VI Всеукраинскому съезду Советов. – Харьков: Госиздат УССР, 1921. – 22 с.
19. Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Харків: ВД «Школа», 2007. – 590 с.
20. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 р. – серпень 1919 р.). – 36. документів і матеріалів. – К.: Політвидав УРСР, 1962. – 646 с.
21. Ревегук Віктор. Полтавщина в перший рік Української революції. Доба Центральної Ради / Віктор Ревегук. – Полтава: АСМІ, 2007. – 186 с.
22. Рідний край (Гадяч). – 1918. – 15 квітня.
23. Саженок С. Н. Борьба трудящих Украины против немецких оккупантов и внутренней контрреволюции в 1918 г. / С. Н. Саженок. – К.: Політвидав України, 1958. – 232 с.
24. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. 2-ое издание. – Харьков: Изд-во НКФ УССР, 1919. – № 5. – Ст. 58.
25. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. 2-ое издание. – Харьков: Изд-во НКФ УССР, 1920. – № 10. – Ст. 173.
26. Советское строительство. Орган Одесского губисполкома. – Одесса, 1920. – № 1. – 144 с.
27. Терещенко Ю. И. Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине / Ю. И. Терещенко. – К.: Наукова думка, 1986. – 255 с.
28. Тимофеев В. В. Окремі аспекти фінансової політики Народного Секретаріату України (грудень 1917 – березень 1918 рр.) / В. В. Тимофеев // Вісник Харківського університету. – 1976. – № 145. – С. 46-54.
29. Труды ЦСУ. Т. 8. Статистический ежегодник. 1918-1920. – М.: Статиздат, 1921. – 391 с.
30. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 574 с.
31. Финансы. Сборник декретов, положений, циркуляров. – Харьков: Издание НКФ УССР, 1919. – 108 с.
32. Финансовый вестник. Орган Управления Уполнаркомфина РСФСР... – Харьков, 1922. – № 7-8. – 166 с.
33. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 62.

В. Я. Ревегук

**ФИНАНСОВЫЕ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ В 1917-1921 ГОДЫ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ**

В статье рассматривается финансовая политика украинских национальных правительств и советской власти в Украине в течение 1917-1921 годов.

Ключевые слова: бюджет, Народный банк, финансовая политика, товарно-денежные отношения, эмиссия, налоги.

V. J. Reveguk

**FINANCIAL SYSTEMS OF UKRAINE IN 1917 – 1921:
HISTORICAL CONTEXT**

The article considers the financial policies of national governments and the Soviet power in Ukraine in 1917 – 1921.

Keywords: budget, the People's Bank, the financial policies, commodity-money relations, emission, taxes.

Надійшла до редакції 15 жовтня 2012 року